

## Szemle

Bucsecs Katalin<sup>1</sup>

### „TÚL KÖZEL A KULTÚRÁHOZ”. A KIK VAGYTOK TI? SZERZŐJÉNEK BEFOGADÓI TAPASZTALATAIRÓL

– HÁY János. *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Újraélesztő könyv.*

Budapest: Európa Könyvkiadó, 2019, 705 lap –

Háy János vaskos kötete számos beszélgetés és bemutató rendezvény – s tegyük hozzá: a borító képével ellátott szövetszatyor – után máris több kritikai megnyilatkozás tárgya és célpontja. Nem fogok párbeszédbe lépni ezekkel az előzményekkel, noha szükséges elöljáróban említeni, hogy a kötet rövid idő alatt gunyoros helyretételt<sup>2</sup> és enyhébb kritikát<sup>3</sup> éppúgy kiváltott, mint alaposan részletezett szakmai szempontokat fölvonultató számonkérését,<sup>4</sup> továbbá káros hatása ellen felszólaló véleménynyilvánítást.<sup>5</sup> Utóbb, a *Korunk* hasábjain Bárány Tibor részletesen szemlélte a recepció állomásait, a hvg.hu beszámolóját, a szerző reakcióját is beleértve, hogy azután a szakmai (irodalomtudományos) és a közérdekű kulturális orgánumok beszédmódjait bemutatva a kritikai véleményformálás töredezettségére mutasson rá.<sup>6</sup> A szöveg ugyan még nem tér ki rá, a litera.hu irodalmi portálon újabban olvasható volt még egy beszámoló a *Késelés villával* című beszélgetéssorozat főként Háy kötetéből kiinduló évadnyitó eseményéről is. Az Arató László, Nényei Pál és Melhardt Gergő részvételével folyt beszélgetés – mint az ismertetőben áll – „felismerte és tematizálta azokat az egymással nagyon is szorosan összefüggő jelenségeket, melyek ugyan évek óta problémaként merülnek fel a szakma és a nyilvánosság számára, ám soha nem esett sok szó róluk. Habár a Háy-vita felelevenítése szorosan a szakmai szempontokat (milyen a könyv?) tekintve új konzekvenciákkal nem szolgált,

<sup>1</sup> A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztályának és Bibliográfiai Osztályának tudományos segédmunkatársa.

<sup>2</sup> MARGÓCSY István, „Kisebbségben”, *Élet és Irodalom*, 2019. máj. 21., 21.

<sup>3</sup> FÜZFA Balázs, „Egyszemélyes popzenekarok?”, *Élet és Irodalom*, 2019. máj. 21., 21.

<sup>4</sup> MELHARDT Gergő, „Ellenpéllda: Háy János: *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Újraélesztő könyv*”, *Jelenkor*, 7–8. sz. (2019): 875–883.

<sup>5</sup> ARATÓ László Facebook-bejegyzése, hozzáférés: 2019.09.29, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2328747750539992&set=a.213250868756368&type=3&theater>.

<sup>6</sup> BÁRÁNY Tibor, „Az élesztőaffér – Vázlat kritika és hatalom viszonyáról”, *Korunk*, 9. sz. (2019): 26–37.

ám annak oktatást, sajtónyilvánosságot érintő és kontextualizáló részletei érdekes szempontokat vetettek fel.”<sup>7</sup>

Az alábbi szöveg, bár nem tér vissza rájuk, kétségtelenül a korábbi kritikák ismeretében igyekszik megfogalmazni véleményét, s azok ismétlését elkerülve Háy Jánossal nem mint alkotóval, nem mint közszereplővel, a legkevésbé mint elképzelt irodalomtörténésszel, hanem kizárólag *befogadói minőségében* kíván foglalkozni. Mindenekelőtt érdemes és fontos leszögezni, hogy a *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom* című kötetben található írások – melyek a magyar irodalom egy-egy alkotóját állítják középpontba – stílusa, műfaja, szövegtípusa s egyáltalán beszédhelyzete némelykor élesen eltér egymástól. Egy-egy írás erősen fikcionalizált elbeszélővel bír. Bizonyos szerzőkről két szöveg is olvasható a kötetben (Petőfi Sándor, Jókai Mór, Weöres Sándor, Hajnóczy Péter), az egyik mindig hangsúlyosa(bba)n a kitaláltság körében mozog, általában a mese eszköztárát mozgósítva, vagyis ilyenkor rendszerint az elbeszéltek is hangsúlyosan fiktív alakok: *Hol volt hol nem volt* (Petőfi Sándor keletkezése); Jókai angyalai és a nemzetkrónika harmadik kötete; *Sanyika*; *Üzemhőmérsékleten* (Kopt nők). Némely alkotókról egyetlen szöveg, Gárdonyi Gézáról például kizárólag elképzelt, első személyben megírt önvallomásféle olvasható *Az utolsó csillag* címmel. A többi – mondhatni kevésbé fikcionalizált – írásban sem ritka, hogy jogi, bűnügyi, ügynöki szövegműfajok adnak keretet az egyes alkotókról történő megszólalásoknak: *Vádirat Szabó Lőrincről*; *Jelentés Kaszák Lajos megfigyeltről*; *Wanted Jókai Mór*.

Ki a kötet elbeszélője? A műfaji allúziókkal előhívott ilyen-olyan alakoskodást leszámítva elsősorban az (egyszemélyes) irodalomtörténet-, valamint a – „kötelezők” alcím által földézt – tankönyvírói elbeszélőhelyzetre játszik rá a szerző. Vélhetően a *Kik vagytok ti?*-ben előtérbe kerülő szerepjátékot és ironiát szándékozik előre jelezni a kocsmai verekedések kezdetét földéző kérdés a címben, továbbá a *Morzsamagyarok hazája* című – távolról Esterházy-ötleteket földéző – fölvezető is. Az utószóban ezenkívül ott van egy így is, úgy is – cinizmus és megilletődöttség felől egyaránt – olvasható mondat: „Hirtelen nem is tudom, a múltamat vizsgáltam oldalakon át vagy a jelenemet, hogy magamat tártam-e fel, vagy a magyar irodalom alkotóit, akik mindig velem voltak és velem lesznek, akár akarom, akár nem.”<sup>8</sup> A fülszöveg s a hátsó borító küldetéses lendülete felől – mely a klasszikusok fölélesztését, közelebbhozását ígéri – még inkább a megilletődöttségre, a magyar irodalmi hagyomány bővületében élő alkotó szolámára számítana az olvasó. „Olyan könnyedén lép át más korok világába, olyan természetesen beszél a valahai alkotókról, hogy észre se vesszük, hány év választ el tőlük, s lelkesen vetjük bele magunkat ebbe a világba, aminek hősei a tankönyvekből jól ismert, sokszor unalmasnak vagy

<sup>7</sup> MIZSUR Dániel, *Kanon, kritika, közoktatás*, hozzáférés: 2019.09.19, <https://litera.hu/magazin/tudositas/kanon-kritika-kozoktatasi.html>.

<sup>8</sup> HÁY János, *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2019), 693. A továbbiakban a szövegben jelzett oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

épp érdektelennek tartott alakok.” A kötet olvastán azonban a cinizmus felé billen ezeknek az előzetes soroknak az értelme.

S noha a hátsó borító szövege arról tájékoztatja az olvasót, hogy e „könyv [...] Szerb Antal óta először mer újszerűen és jól olvasható stílusban a magyar irodalom alkotóihoz nyúlni”, talán nem árt emlékeztetni arra, hogy annak idején Esterházy Péter korai publicisztikai írásairól Szilágyi Márton megállapította, hogy a magyar irodalom bizonyos műveinek „irodalomtörténeti intelligenciával” való újraolvasását hajtották végre, úgy, hogy ebben is elsősorban az elbeszélő volt az érdem.<sup>9</sup> Kukorelly Endre *Porcelánbolt – Kedvenxcekről. Olvasókönyv* című,<sup>10</sup> néhány éve megjelent kötetének visszhangja pedig a szerző vállalkozásának ugyan jó néhány vitatható pontjára rámutatott, ennek ellenére – illetve ezzel együtt – munkája a szakmabeliek körében is igencsak méltányolt teljesítménynek bizonyult.<sup>11</sup> Hogy Háy János kötetének fogadtatása ezzel szemben miért marad távol az elismeréstől, azt az alábbiakban igyekszem kifejteni.

### *Bálványdöntés, népszerű kultúra, avantgárd*

Az olvasó szívesen benne hagyná a szerzőt a különböző szövegtípusok ilyen-olyan szerepeiben, ha általában nem éppen maga esne ki belőlük. Túl sok ugyanis a műfajparódiákat túlharsogó didaktikus elem, a meggyőződéses – szövegeken át fáradhatatlanul ismételt – kinyilatkoztatás a könyvben. A kötet minden alkoscodás ellenére kétségesnek mutatja, hogy bizonyos, visszatérő meggyőződéses kijelentéseket, paródiaszzerűsége, iróniára hivatkozva bármikor lehetséges, vagy érdemes lenne szerzője részéről másként érteni, mint szó szerint. *A Kik vagytok ti?* végső szándékait és remélt hatását tekintve tehát látnivalóan többre tart igényt a játszadozásnál, bár ennek a mögöttes szándéknak több oknál fogva alig – leg-többször kínosan nem – tud megfelelni.

A sűrűn előforduló többszám első személyű megfogalmazás ellenére a *Kik vagytok ti?* nem közösségi megszólalás, ahogy a fülszöveg és az utószó részben utal rá. A kötet egyetlen személy – az aktuális olvasó: a szerző – egyéni kompetenciáit, hajlandóságait, előítéleteit, olvasástapasztalatait képes közvetíteni. Akkor is így van ez, ha a szövegekben rendszerint úgy fogalmaz ez az olvasó, mintha általában „a” befogadók fölkentje lenne. A szerző aktuális szövegbeli szerepei mögül időről-időre

<sup>9</sup> SZILÁGYI Márton, „Együtt egy – másért? A nyolcvanas évek prózája és a kritika”, in SZILÁGYI Márton, *Kritikai berek* (Budapest: Balassi Kiadó–JAK, 1993), 34., illetve SZILÁGYI Márton, *Az autonómia térképe: Esterházy Péter korai publicisztikája*, in uo., 138–145.

<sup>10</sup> KUKORELLY Endre, *Porcelánbolt – Kedvenxcekről. Olvasókönyv* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2016).

<sup>11</sup> Lásd például TAKÁTS József, „Helyretolni azt (Kukorelly Endre: *Porcelánbolt*)”, *Jelenkor* 7–8. sz. (2017): 904–909. illetve HAVASRÉTI József, „»Bizonyos köröknek« Kukorelly Endre: *Porcelánbolt. Kedvenxcekről. Olvasókönyv*”, in *Jelenkor Online*, hozzáférés: 2019.09.29, <http://www.jelenkor.net/visszhang/836/bizonyos-koroknak>.

előlép, és stílustörést stílustörésre halmozva kel ki a hagyomány, a kánon, a klasszikus, a „szakmabeliek” s egyáltalán a kultúra ellen; eközben az sem zavarja, hogy az általa kinézett „bálványok” ledöntéséhez alapvetően későn érkezett. A nagy „nemzeti klasszikusok”-kal szemben nyilvánított kritikáját illetően már maguk a nyugatosok megelőzték, hogy a kötetben ördöggé növesztett „szakmabeliek” nem mai, de évtizedek óta folytonos, újraértelmező és történetileg önreflexív munkáit itt ne is említsük (Arató László hivatkozott bejegyzésében nagyrészt megtette).

A harc a népszerű „kultúráért” a *Kik vagytok ti?* másik nagy célkitűzése, amely a kötetben egyébként a könnyűzenével való foglalkozásban, a szövegek szórakoztatóiparból vett hasonlataiban és köznyelviségében merül ki. Ám mindez magának a posztmodernnek a kezdetéhez és lényegéhez tartozott; ezért újra megküzdeni értelmetlennek látszik, főként olyan kínosan zavaros hasonlatokkal, mint hogy „a popzene is éppúgy az aktuális emberre reagál, mint minden művészet, története hasonló változásokat mutat, mint más művészeteké” (674) vagy másutt: „A popzene lekörözi vagy minimum kiegészíti a Kodály-módszert” (675).

Az avantgárd művészetért szintén nem bizonyos, hogy 2019-ben még mindig harcolni kellene. Tanulságos Takáts József évekkel ezelőtt megfogalmazott kétsége az avantgárd mozgalmak kétségbeejtő kanonikus helyzetével kapcsolatban. A Ráció Kiadó *Aktuális avantgárd* sorozatának egyik – Derék Pál és Müllner András szerkesztette, 2004-es – tanulmánykötetével<sup>12</sup> kapcsolatban saját egyetemista emlékeire hivatkozva jegyezte meg: „a kötetben többen hangsúlyozzák, hogy a neoavantgárd irodalom alig ismert [...]. Ez inkább legendának tűnik, mint elemzésnek.”<sup>13</sup> Mindezeket Takáts Kukorelly *Porcelánboltjának* recenziójában is hangsúlyozta.<sup>14</sup> A Háy-kötet kapcsán hasonlóképp meg lehetne ismételni például az alábbi, pályatársának munkájára vonatkozó megszorítást: „Kukorelly sokkal inkább a budapesti underground avantgárd ügyvédje, mintsem általában a neoavantgárd irányzaté.”<sup>15</sup> A *Kik vagytok ti?* egy mondata ráadásul azt sejteti, mintha megfogalmazója csak a magyarországi magyar irodalomról és annak állapotáról venne tudomást egy olyan művészi mozgalom kapcsán, melynek már történelmi okoknál fogva is lényegéhez tartozott a több országban való jelenlét. Mint írja, „[a] neoavantgárd alkotói a klasszikus avantgárdokkal ellentétben tulajdonképpen be sem tudtak lépni az irodalom terepére, a munkáik megjelentetése eleve lehetetlen volt, emiatt a művek hevenyészve maradtak fenn, ha egyáltalán fennmaradtak, s kései, szórványos megjelenésük is érintetlenül hagyta a magyar irodalmi

<sup>12</sup> *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*, szerk. DERÉK Pál és MÜLLNER András, Aktuális avantgárd 3 (Budapest: Ráció Kiadó, 2004).

<sup>13</sup> TAKÁTS József, „A neoavantgárd és az irodalmi kánon”, in TAKÁTS József, *Kritikus minták: Bírálatok, előadások, esszék, tanulmányok* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009), 77–78.

<sup>14</sup> TAKÁTS, „Helyretolni azt...”, 904–909.

<sup>15</sup> Uo., 906–907. Noha esetében legalább annyi állítható, hogy „a párizsiak, újvidékiek stb. a lábjegyzetek lajstromaiba szorulnak”, 906.

fősodort.” (619) Komoróczy Emőke *Avantgárd kontinuitás a XX. században* című, párizsi Magyar Műhelyről és köréről írt monografikus könyve (mely a Magyar Elektronikus Könyvtár oldaláról egészében letölthető)<sup>16</sup> az avantgárd Háty által lépten-nyomon hangoztatott múlteltörő gesztusát is fölülírja kissé. Bár a 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története*i harmadik kötete is több fejezetben foglalkozik avantgárd művészettel és alkotókkal,<sup>17</sup> Háty könyvéből lényegében az sem derül ki, hogy az avantgárd mozgalmak alkotóit és alkotásait miért csak *irodalomtörténeteken* kívánja számonkérni.

A *Kik vagytok ti?* nem vesz tudomást arról sem, hogy rendezvények, kiállítások, szakmunkák, kutatócsoportok foglalkoztak és foglalkoznak a történeti és a neoavantgárdal. Több oldalra rúgó bibliográfia helyett, jelen írás kereteiben csak célzottan említhetők néhány olyan eseményt, intézményt, kiadványt, melyek valószínűleg elkerülték a szerző figyelmét. A neoavantgárd és a korszak kulturális életének hatalmas archívumát és kutatóbázisát jelenti az Artpool Művészetkutató Központ, melynek a nyolcvanas évektől kezdve számos kiadványa jelent meg.<sup>18</sup> A nemzetközi COURAGE projekt sem maradhat említetlenül, melynek rendkívül gazdag, világhálón is hozzáférhető anyaga mellett<sup>19</sup> *Kockázati tényezők* című vándorkiállítás – számtalan magyar vonatkozású blokkal – a budapesti FUGA központban is megtekinthető volt 2018-ban.<sup>20</sup> A történeti avantgárd kapcsán a 2012-es Kassák-év rendezvényeit említeném még,<sup>21</sup> s a Kassák Múzeum kutatóinak folyamatos kutatási projektjeit.<sup>22</sup>

A Háty által kiemelt avantgárd alkotóról továbbá végképp nem állítható, hogy elfeledett lenne. Csak hogy néhány példáról essék szó: 2006-ban a Szegedi Egyetem rendezett Erdély Miklós konferenciát *Szunnyadás* címen a szerző filmjeiről, filmes írásairól; 2008-ban a Magyar Képzőművészeti Egyetem Intermédia Tanszékén tartottak kétnapos interdiszciplináris Erdély-szemináriumot az Erdély Miklós Alapítvány (EMA) szervezésében; 2018-ban ugyancsak kétnapos programmal emlékeztek meg a művész halálának 90. évfordulójáról, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskolája pedig *Optimista kiállítás. Erdély Miklós és a Magyar Képzőművésze-*

<sup>16</sup> KOMORÓCZY Emőke, *Avantgárd kontinuitás a XX. században* (Budapest: Hét Krajcár Kiadó, 2016). A kötet egésze elérhető, hozzáférés: 2019.09.29, <http://mek.oszk.hu/16000/16040/>.

<sup>17</sup> *A magyar irodalom története*i III. 1920-tól napjainkig, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

<sup>18</sup> Artpool.hu, hozzáférés: 2019.09.29, <https://www.artpool.hu/MainPagehu.html>.

<sup>19</sup> COURAGE. Gyűjtemények hálózata, hozzáférés: 2019.09.19, <http://hu.cultural-opposition.eu/>.

<sup>20</sup> Kiállítás – Kockázati tényezők, hozzáférés: 2019.09.29, <http://hu.cultural-opposition.eu/2018/06/28/kiallitas-kockazati-tenyezok/>.

<sup>21</sup> Kassák-év, hozzáférés: 2019.09.29, [http://kassakmuzeum.hu/index.php?p=2012\\_kassak\\_ev](http://kassakmuzeum.hu/index.php?p=2012_kassak_ev).

<sup>22</sup> Legutóbbi kiadványuk: *Művészet akcióban: Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*, szerk. BALÁZS Eszter, SASVÁRI Edit és SZEREDI MERSE Pál (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum–Kassák Alapítvány, 2017).

*ti Egyetem. 1946–2018* címmel rendezett kiállítást, melyből kiadvány is készült Kőhalmi Péter és Peternák Miklós tanulmányaival és a kiállított művek katalógusával.<sup>23</sup>

A *Kik vagytok ti?* lényegében értelmetlen defenzív gesztusai is azt mutatják, hogy szerzője nemcsak azt látja fölszínesen, amit a kötetben bírál, de sajnos azokban az ügyekben is nagyon tájékozatlannak és fölületesnek mutatkozik, amelyeket véd. Ugyan miért nem követte és követi figyelemmel a kapcsolódó szakirodalmat, a rendezvényeket, ha annyira szívügye az avantgárd kanonikus helyzete? – szögezhetné Háy Jánosnak a kérdést bárki, akár a fönti munkák szerzőinek valamilyike. Az olvasó kénytelen belátni, hogy a kötetnek nem az alaposság és pontosság a célja, hanem – minden pre- és paratextusával együtt – sokkal inkább a gyors és könnyű sikert ígérő legendásítás és hangzatosság. Mi egyéb magyarázná, hogy némelykor rettentően elnagyolt, s tüntetően leleményeskedő mondatokat írjon: „Móricz a maga barbár őseréjével bekerült a finom és művelt nyugatosok körébe. Egy dzsingiszkán [sic!] a spleenes Baudelaire-utánpótlás csapatában.” (309), míg máskor a megmondóember pózában egyúttal saját korábbi szolamának mondjon ellen: „A késő utókor [...] afféle baráti társaságként néz rájuk [ti. a nyugatosokra] [...]. Holott egymáshoz kapcsolódásuk csupán leegyszerűsítő irodalomtörténeti kategorizálás” (374). Persze máskor is kísértheti az olvasót az a gondolat, hogy a szerző nem olvasta össze a kötet anyagát. Például amikor a Szabó Magdáról szóló írásból nem húzta ki a kiállítás szót, hiszen a kötetbeli szövegből egyébként nem derül ki, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum *Annyi titkom maradt... Száz éve született Szabó Magda* című tárlatot (2017. június 20.–2018. augusztus 12.) ugyanezzel a szöveggel nyitotta meg.

### „Hiába”

A harmincegy alkotót fölvonultató könyv lényegében Szabó Magdáról, Erdély Miklósról és Víg Mihályról ejt szót a legtöbb elismeréssel, vagyis a kötet egészét tekintve (Bornemisza, Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Reviczky, Jókai, Mikszáth, Bródy, Gárdonyi, Zala György, Ady, Móricz, Kaffka, Babits, Kosztolányi, Füst, Kassák, Szabó Lőrinc, József Attila, Örkény, Weöres, Pilinszky, Hajnóczy, Petri) nagyjából ez a három életmű az, melyen a szerző nem igazán talál (keres) fogást. A probléma nem azzal van, hogy valaki Szabó Magda esetében akár vitathatná is, hogy „következetes az életmű, és a kimagasló regények mellett (ilyen nekem például *Az őz*) átlagban is jó színvonalú” (589), ahogy nyilván akadhatnak olyanok, akiknek nem Erdély Miklós jelenti a neoavantgárd mozgalmat. Arról nem beszélve, hogy a Víg Mihály-portré mintha

<sup>23</sup> *Optimista kiállítás. Erdély Miklós és a Magyar Képzőművészeti Egyetem. 1946–2018*, szerk. KOZMA ÉVA, KŐHALMI PÉTER és PETERNÁK MIKLÓS (Budapest: A Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola kiadványa, 2018). A kiadvány letölthető, hozzáférés: 2019.09.29, [http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/Optimista\\_kiallitas\\_Erdely\\_Miklos\\_HU-web.pdf](http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/Optimista_kiallitas_Erdely_Miklos_HU-web.pdf).



leginkább ürügy lenne, hogy a szerző jól megmondhassa, mit gondol például a kortárs költészet helyzetéről: „Az irodalom korifeusai hajlamosak a popszövegeket eleve alulértékelni a versként nyomtatásban megjelenő költészettel szemben. [...] A rossz popzenei produktumokat azonnal megbuktatja a közönség, s kerülnek a lomtárba egy teljes zenekar irtóztatós igyekezetével együtt, míg egy rossz vagy hamis költő egy életen át szédítheti a környezetét és önmagát. Annyi a folyóirat, hogy kellő kitartással tulajdonképpen mindenki meg tud jelenni. Igaz, egyik folyóiratnak sincs, vagy alig van olvasói kontrollja” (676).

A probléma ott kezdődik, hogy a kötetben szereplő alkotókról, életművekről – kevés kivétellel – szinte csak értetlenkedő, kiábrándult vélemény olvasható. A műértelmezés terén egészen különböző nézőpontoknak is lehet létjogosultsága, főltve, hogy az érvek nem ennyire ásatag, majdnem dilettáns művészetfölfogásról árulkodnak. A kötet kritikus megjegyzéseinek legalapvetőbb hibája, hogy történetien és kifejtetlen, vagyis nemlétező érvekre épülnek. Érdemes idézeteken keresztül bemutatni, miről is van szó. Látható, hogy az érvek a főttebb részletezett három főbb szempont (bálványdöntés, avantgárd, népszerű kultúra) köré szerveződnek.

A kötetből az derül ki, hogy „a régi alkotók már nem tudnak az olvasókhoz szólni, legfeljebb a múlt megszállott búváraihoz” (17). „Berzsenyi költészetének túlnyomó része csak mint régiség értelmezhető, nincs benne számunkra valóságos művészi mozgás, az évek során kifújta belőlük Zephyr vagy Boreas. [...] Az avultságnak csak részben oka, hogy olyan referenciális utalásrendszert használ (római-görög mitológia), amelyet a mai olvasó már nem tud értelmezni. Ennél nagyobb probléma az élményszerűség hiánya, valamint hogy olyan morális elviséget rendel a művészethez, amely épp a valós művészi energiákat öli meg, s futtatja a szöveget az ideológiába” (60, 61). Vörösmarty hazafias költeményeiről olvasható, hogy „nem tudunk már mélyen azonosulni velük, mondjuk csak, mondjuk, ahogyan a bevásárlólistát a boltban, s ott vannak a gondolati költemények, de ezekben sem lelünk újszerűségekre” (87). A Petőfiről szóló – egyébként sok helyütt a méltánylathoz közelítő – fejezet a következő sajnálkozások közepette zárul: „A világ modern költészete azonban szerzőnket már az avított bútordarabok között tartja számon, ahogyan a kor sok más, a nemzeti irodalmakat meghatározó alkotóját. Mert hol is van ma már a világ számára Byron, Béranger [...]. Hát bizony: sehol. Elvégezték a feladatukat, katalizátorok voltak, s amit katalizáltak, az él tovább.” (122). Bródy Sándor igazi sikere a *Nyomorral* a *Kik vagytok ti?* szerzője szerint az olvasók becsapása volt, hiszen „[a] kor olvasója megrendült a nyomorultak ábrázolásán, hitelesnek vélte, mert semmit nem tudott róluk, és nem vette észre, hogy a szerző számtalan édeskés és művi fordulattal teszi tetszetőssé az írásokat, és szakítja le végül a tényleges valóságról” (222). Adyról pedig ugyan nem mond többet, nagyobbab a kötet szerzője Kosztolányinak általa is idézett Ady-pamfletjénél, mégis számottevő jelentőséget tulajdonít saját szerepének: „A romantikus túlzások lenyűgözik a kortársakat, s olyan erővel hatnak, hogy nincs, ki rákérdessen, mi is ez tulajdonképpen, ki beszél a versekben, ki ez a megátalkodott éngenerátor, és kihez

szól valójában. A kor embere szívesebben áll be egy megváltó árnyékába, mint egy költőébe. Amikor ezt írom, nem tekintem magam szobordöntögetőnek, mégis van bennem félelem, hogy vallásghalász lettem” (283–284). „A babitsi életmű a kultúrára épített művészet tragikus szobra, amelynek tragédiáját átélni nem tudjuk, csak kívülről nézzük, ahogyan a múzeumi tárgyakat” (400). „Kosztolányit olvasva a legkritikább esetben élünk át evidens létélményt, inkább a létélmény imitációját vagy illúzióját” (416), s ennél rosszabb, hogy „hibázik szinte mindig, amikor a saját társadalmi körén kívüli alakokról ír, még Édes Anna figurája esetében is” (414), a *Nero* pedig, bár néhol „lehetne egy ismeretterjesztő film szövege is, mert leíró jellegű és nem művészileg pontos” (424), azért „[k]amaszoknak osztályfőnöki órára egészen kiváló” (425). „Füst nem annyira a tradíciótól különbözött el, hanem a pályatársak írásaitól. [...] Gond nélkül félreértelmezik, s generális lázadást vélnek felfedezni benne. Nem figyelnek arra, hogy ez valójában nagyon is hagyományos költészet, formabontás ide vagy oda, semmi köze az avantgárd nyelvi kísérletekhez, nem célja a kötött formák szétrombolása, ebben a költészetben nincs nyelvi kihívás, csakis és csupán gondolati, s e tekintetben mélyen köthető a hagyományhoz.” (453). A Pilinszky-versek „a befogadás alapelvárásainak tesznek eleget: a megszólalásban van újszerűség, ugyanakkor sem formailag, sem képi világában nem mozdul el a megszokott költői nyelvektől. Egyszerre nyújtja a ráismerés örömet, s egyszerre ad valami kicsit meglepőt is, ámde nem kockázatosat.” (597). Petri Györgyről pedig a következő megállapítás olvasható: „bizonyos értelemben a versén [sic!] tekintetében szerzőnk nem vállal kockázatot, helyesebben nem érdekli ez a kockázatvállalás, hogy netán kipucolja az ént a versből. [...] Hiába Petri juttatta el a versbeszédet a hétköznapi nyelvhasználatig, valamit mégis megőrzött, ritmust és képalkotást, s nem tekintette a verset teljesen eszköztelen, neutrális szövegnek. Hiába került, hogy heroizálódjon a versekben megformált személyiség, a szomorúság, a fájdalom pátosza mégis talapzatot nyomott ez alá a figura alá, mert nem hisz ez a költészet a személytelenség igazságában.” (670)

A föntiek fényében legalábbis erősen kérdéses, vajon milyen „fogságból” vagy múzeumból szabadítaná ki az alkotókat és az (élet)műveket a kötet szerzője, „hogyan – szól a fülszöveg – minden olvasó érezze, ők még hozzánk beszélnek, és rólunk beszélnek, a mi sorsunkhoz szólnak”, ha egyszer a könyv háromnegyede azt ismételteti, hogy e „kötelezők” nagy részéhez képtelenség hozzáférni. Hiszen kellően világossá teszi, hogy a *jelen* olvasójához nem szól a múlt mára már élvezhetetlenné vált irodalma, melyet fölülmúlt a modern, majd az avantgárd. S az épp az utóbbira hivatkozva egyértelmű hiba, művészi fogyatékoság, „a kockázatvállalás hiánya” a hagyományhoz való bármilyen – nyelvi, tematikai, formai – kapcsolódás. Meglehetősen kezdetleges művészetfölfogásról árulkodik ez az evolúciós képzet.

Leginkább az ideologikusság, a moralizálás, valamint a valósághoz kapcsolt élményszerűség, illetve az önismeret hiánya az, ami zavarja a kötet befogadóját a(z élet)művekben. Mások szóvá tették már, hogy e fogalmak meglehetősen elnagyol-



tak, olykor egymásnak ellentmondóak a könyvben, így az alábbiakban mindössze néhány – a befogadást nagyban meghatározó – elem kiemelésére szorítkozom.

*„túl közel a kultúrához”*

A szerep- és szövegjátékokat időről időre megszakító kinyilatkoztatások közül helyet lehet adni a következőknek: „ami nem tud számunkra közvetlen lenni, az művészi-leg nincs” (124), továbbá „[a] műalkotás minden mozzanata csak annyiban érdekes, amennyiben engem mint olvasót meg tud rendíteni.” (601). A baj csak az, hogy megfogalmazójuk nem igazán látja be, vagy legalábbis elhallgatja, hogy a műalkotások megítélésénél éppen emiatt nincs isteni nézőpont. Ezért válik lehetségessé, hogy saját távlatának viszonylagos voltát és korlátozottságát a művek sikerületlenségével s az alkotók tökéletlenségével magyarázza. A Balassi-versekről az olvasható: „valósághoz való kötöttségük szinte fel sem lelhető” (30). Aztán „[m]intha Vörösmartyt vagy nem érdekelné, vagy tudomása sem volna arról, mi zajlik az emberben érzelmileg. Mit jelent szeretni vagy szeretve lenni” (77). Reviczky szerelmes verseiről pedig az derül ki, „csak akkor tudnak működésbe lépni, ha mi is épp a verssel azonos érzelmi tónusban vagyunk, akkor hiszünk az érzelmi latyaknak” (168). Ahogy magától értetődő biztonsággal jelenti ki a szerző, hogy „[s]enki nem szeretne egy letűnt kor levitézlett alakja-iról olvasni. Nem azért nyitunk ki egy könyvet, hogy megismerjünk egy társadalmi réteget, s annak mozgását, működését. Magunkra vagyunk kíváncsiak, olyan történeteket akarunk olvasni és olyan sorsokkal szembesülni, amelyek hozzánk szólnak” (332). A kötetben talán leggyakoribb, a művek valósághoz való viszonyát, élményszerűségét számon kérő ítéletek igazán különösek, hiszen rejtély, vajon a szerző honnan tudja, mi volt Balassi, Vörösmarty – továbbá egykorú olvasóik – számára valós és eleven, s mit hibáztak el ennek megragadásakor. Az olvasó emellett azt is nehezen érti meg, hogy egy olyan szerző, akit ennyire föllelkesítettek az avantgárd mozgalmak és alkotások, hogyan bízhat ennyi mindent épp a valóság fogalmára.

A főt idézett két kijelentés fényében csakis sajnálni lehet, hogy a szerző ennyire kevés műalkotást tud élvezni, hogy ilyen sok műalkotás és életmű nem létezik a számára. Az irodalom ugyan korántsem csak remekművekből áll, de az nyilvánvalóvá válik, hogy az adott alkotások tökéletlenségét e kötetben javarészt befogadójuk történeti léte és – ennek belátását nélkülöző – korlátoltsága okozza.

A jelen kizárólagossá tétele és a múlt ismerete nélkül nem csodálható, ha sok minden zavaros és értelme(zhete)tlen. Bornemisza Péter *Énekecske gyermekek rengetésére* című verse kapcsán rejtély, hogyan befolyásolja az alkotás megítélését a következő vélekedés: „feltehetőleg nincs olyan baba, akit elandalítanak az ilyen versszakok” (20). A Balassi-művek esetében ugyancsak elrontja a verset annak történeti meghatározottsága: „[a] versek dramaturgiai kerete Cupido, a kis nyilas fickó szerepeltetésével kicsit idegesítő, kissé panelszerű, s követi a reneszánsz mintákat.” (38). Berzsenyi „számталanszor kicsinyes vagy nem túl erőteljes tárgyat (személyt) kíván túl magasra emelni [...] ki tudna manapság arisztokraták nagyságától ájul-

dozni? Hát senki.” (62) A *Kik vagytok ti?* befogadó-szerzője úgy véli, Arany János bizonyos művei közt „mégiscsak a *Toldi* első része tud megmaradni a közgondolkodásban, mert épp ez az egy, amelyet gyerekirodalomként értelmezni lehet, és így megőrződött az olvasói környezete. A világ mélyebb megértéséhez a felnőtt olvasó már nem folyamodik eposzhoz.” (132)

A művészi forma és tartalom elválaszthatóságának hitére visszavezethető, szintén az alkotások leértékelését célzó megállapítások kivált meglephetik a kötet olvasóját egy olyan szerző részéről, aki több műnemben is alkot. „Arany epikus alkat, ám mégsem lett volna jó regényíró. Ha a történeteket megfosztjuk a költői kellékektől, azonnal feltűnik, hogy rém egyszerű, mondhatni, primitív a sztorilájn. A *Tetemre hívás* mögött például egy egyszerű szerelmi halál áll, s csak azért tud lenyűgözni, mert a versiesség lehetőséget biztosít olyan nyelvi eszközök használatára, amelyek kiemelik a szöveget az epikus térből, valamint lehetőséget biztosít a kihagyásos szerkesztésre” (132). Az *ember tragédiájáról* – melynek újraolvasásakor a szerző érzékeli, de nem érzi különösebben lényegesnek, hogy a befogadás függ az időtől s a gyakoriságtól is – megállapítja: „tény, hogy Arany keze nélkül ez a szöveg elviselhetetlen lenne, bármi is a mondanivalója.” (158) Mikszáthtal kapcsolatban pedig leszögezi: „van veszélye az anekdotikus írásnak: észrevétlen maga után vonja, hogy ne a valóság, hanem a humor, az irónia vagy épp a legendaszerűség uralja a szöveget, hogy jópofa sztorikban vesszenek el a szemünk elől a szereplők. Ha lehántjuk a jópofát, azt látjuk, hogy a karakterábrázolás elakadt egy valósághatáron” (201).

A *művészi nyelv*, valamint a művészetben megjelenített világ törvényszerűségei szintén gondot okoznak a jelen kizárólagosságát és elsőbbségét hirdető, távlatatlansága miatt végletesen korlátozott befogadó számára. Hiába Arany javításai Az *ember tragédiáján*, Madách nem tanult belőle – állapítja meg a szerző –, s az azt követő *Mózes* „hemzseg a korábbi hibáktól. [...] [N]em lehet komolyan venni olyan mondatokat, hogy: »Hálám művedhez mérendem«, vagy: »Vajh, mily boldog leendne«, vagy: »teszesz rendkívülit«, vagy: »Szegény fiú, s még sajnósabb anyja.«” (160) Nem igazán kifejtett és világos az érv, de – ahogy más helyeken is – gyaníthatóan a régies szóalakok és kifejezések mulattatják a szerzőt. Pedig utóbb kiderül, jobb, ha kényszeresen nevet, mint ha igyekszik kijavítani a *hibát*: „mit jelent az, hogy »Forr a világ bús tengere«? A forr és a bús finoman szólva is ütik egymást.” (63) Hogy mit lehet leírni egy versben és mit nem, hagyomány és egyéni művészi döntés kérdése is, de hogy a *bús* régen mást is jelentett, mint ma, az nyilvánvalóan föl sem merül a szerzőben, hiszen – mint a kötet egészében – a régi forma leválasztható a tartalomról, a korábbi pedig, mint meghaladott, már elfelejthető.

Megrója Kosztolányit, mert „[n]em érdekli, hogy minek mi a súlya – olvasható a kötetben –, a forma fontos számára, a dallam és a jól hangzó sorok. Forma és tartalom amúgy tarthatatlan elkülönöztetésében nála a forma győzött. Nem érdekelte, ha egy jó rímért logikátlanság, ellentmondás, valótlanság vagy pontatlanság kerül a versbe. »Reggelre meghalt, húszéves korában. / Azóta alszik elborulva, mélyen / a szabadkai temető porában.« (*Fényképek*, 1923). A sírban, ugye, nincs por. [...]

Sokszor még a legjobb versek is hoznak pontatlanságot: »Mit hoz neked a bűvár, / ha fölbukik a habból? / Kezében szomorú sár« (*Esti Kornél éneke*). Hát nem, a bűvár épp sarat nem hoz fel, se szomorút, se vidámat.” (420) Ezek fényében a *Kik vagytok ti?* szerzőjétől különösen cseng az alig egy lappal későbbi fölhívás: „A valaha Ábécé címen, Illyés Gyula szerkesztésében külön is megjelent írárok kötelező olvasmányai kéne legyenek minden kezdő írónak, s ajánlott irodalom mindenkinek, aki valamelyest érteni akarja, hogy mitől vers a vers, próza a próza, mitől költő a költő, hogy születik a vers.” (421) Nem tudni, Háy János valóban olvasta-e a mondott kötetben Kosztolányi gondolatait költemény és észszerűség kapcsolatáról, például abban az írásban, melyet címszerűen maga is említ. Ebben világos magyarázat található az előbb említett problémákra: „Nyelvünk az értelem eszközévé vált. Elemei közhasználati cikkek, akár a váltópénz. A költészet anyaga azonban történetesen ugyanaz, mint a hétköznapi beszédé. [...] Innen származik az, hogy a költészetet sokkal inkább félreértik, mint például a zenét [...] Minthogy a nyelvvel az emberek kényükre-kedvükre élnek, s minthogy rendszerint logikai kapcsolatokat fejeznek ki vele, a matéria azonossága megtéveszti őket, a verset szintén racionalista szemmel tekintik, abban önkéntelenül is logikai közlést keresnek: politikai hajlandóságot, »nemesebb« érzéseket, »eredeti« gondolatokat stb.”<sup>24</sup>

A kötet egészében kirajzolódó befogadó legalapvetőbb problémája, hogy a műalkotások megismerésének folyamata, a művelődés, ahogy neve is mutatja, befektetett energiát igényel. A könyv talán legnagyobb tévképzete, hogy állítja, a jó műalkotás nem az, amit a befogadó bizonyos érzékenységgé és műveltség birtokában képes, illetve idővel képes lesz élvezni, hanem az, ami a befogadó számára élvezhető. Kissé sarkítva: a remekmű kiszolgál, nem kíván erőfeszítést. Csakhogy éppen ez különbözteti meg a magas és a népszerű kultúrát egymástól. Háy János nem a klasszikusokat, hanem az olvasókat (köztük saját magát) kísérli meg fölmenteni, méghozzá a szellemi odafordulás alól. A *Kik vagytok ti?* szövegei is talán ezt szem előtt tartva igyekeznek a népszerű kultúrából vett analógiákkal teletűzdelni a mondanivalót. „A valahai fonókban, tollfosztásokon, esküvőkön való danolászást tekinthetjük minikoncerteknek.” (689) A végvárak „[o]lyanok voltak [...], mint egy mai romkocsmá a Kazinczy utcában.” (27) S ha elsőre talán jó ötlet is volt, több szerzői portréban ismételve már kissé egyhangúvá válik az analógia, mely szerint Jókai volt „az első magyar sztár.” (179), majd Ady „az első modern értelemben vett magazinsztár” (272), végül József Attila „a magyar költészet megasztárja, aki nem tudott megbirkózni a társadalmi elvárásokkal, nem akart betagozódni, ahogyan nem akart Jim Morrison és Kurt Cobain sem, ahogyan nem akarunk mi sem, hisz nem akarjuk elveszíteni a szabadságunkat.” (507) A Víg Mihályról szóló, korábban említett fejezetben a szerző már mintegy türelmét vesztve robban ki: „Populáris kultúra, acsarkodnak a hagyományos kultúrafelfogás hívei, akik éppúgy popkultu-

<sup>24</sup> KOSZTOLÁNYI Dezső, „Ábécé a versről és a költőről”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ábécé*, kiad., bev. ILLYÉS Gyula, *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei* 5 (Budapest: Nyugat, é. n.), 116–117.

rális termékeket hallgatnak napszám, s éppúgy popkulturális termékekre dobban meg a szívük érzelmi túltengésükben. Mert ez a popkultúra befolyásolja mindönk kultúrához való viszonyát.” (690). Ez az érvelés meglehetősen kétséges, s azt sugallja, a szerző nem szeretne egyedül maradni itt jellemzett tapasztalataival, azért beszél úgy, mintha bizony pontosan tudná, mások mit csináltak, hallgattak, olvastak, láttak és főleg, hogy mit élveznek – akár évtizedek óta.

Az ilyen kirohanások nyomán joggal vetődik föl a kérdés: ki(k)nek vagy ki(k) hez akart szólni a kötet. Arató László félelmei ellenére aligha lesz ez a kultúra és a kánon zsarnoksága ellen lázadó diákok önségítő könyve. Szerzője hiába erőlteti a köznyelviséget, és hiába olvasható a könyv elején az a(z ön)fölszabadító kijelentés: „A kötet helyesírása számtalan helyen eltér az akadémiai helyesírástól.” [4],<sup>25</sup> azok a kamaszok, akik megértenék, hogy köznyelvi lazaság ürügyén miért is szerepelnek olyan kifejezések, mint a *von Haus aus* (26, 562), az *abstart* (46, 691) – már rég föl nőttek. Pedig a szerző mindenáron pajtáskodik, gúnyt űz a komolyból, összekacsintva komiszkodik, még ha nem is döntötte el, kivel. Az Árpádiász kapcsán kijelenti: „Őszintén szólva, az összes nemzeti ász nekem inkább tökfilkó, egy-egy ilyen eposztól nálam nem Zalán fut, hanem én, s ebben legfeljebb az isιάsz lehet akadály.” (48) Továbbá az is kiderül, Jászai Mari „költőnknek [Reviczky] nem egy budapesti tér volt, ahogyan Jászainak sem volt utca Reviczky.” (172)

Ennek a koncepciónak nyilvánvalóan része, hogy a kötet több szöveghelye csaknem imponálónak mutatja a műhülyeséget, mintegy bátorítva olvasóját a régi, a jelenből lényegtelennek látszó dolgok fölszabadult összezagyalására: „Nincs az a nemzedék, amelynek Reviczky a vezére volt. Komjáthy Jenőről (1854–1895) azt hisszük, sportoló, és róla nevezték el a Császár uszodát” (173). Másutt: „Berzeviczy Albert az új elnök (vajon ő kicsoda?).” (430) Hasonló a következő is: „Kiss József, akiről ma már csak azért tudunk, mert például Ady megemlíti, mondjuk, nem túl pozitív értelemben, hogy »azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen« [...] Szabolcska Mihályról csak Karinthy paródiája miatt hallottunk, Ábrányi Emilről meg nem is tudjuk eldönteni, hogy költő volt-e vagy színész, netalán egy romantikus regény főhőse.” (266–267)

A kötet legjellemzőbb része alighanem a Babitsról szóló fejezet. A szerzőnek ez az alkotó különösen a begyében van. Még híresebb sorait is hibásan idézi Szabó Lőrincről írva „Merthogy a valahai mester (Babits) szavait idézzük: »bűnösök közt cinkos, aki néma«” (485).<sup>26</sup> A *Kik vagytok ti?* olvasója A *ritmusdaráló* című fejezetből megtudhatja, hogy „Autentikus műnek csak akkor van esélye, ha az alkotó felmondja a korábbi konszenzuális irodalmi beszédmódokat. [...] csak a létre

<sup>25</sup> Noha az idézett Füst Milán-sorokban a „horgaselmélyű” (459) talán mégsem szándékos.

<sup>26</sup> Noha a popkultúra képviselőjeként lelkesen szerepeltetett Vig Mihály-életmű *A Nap az apa* című dalszövegét is hibásan idézi: „Így kezdődött el a béke vége” és nem a „világ vége”, ahogy a *Kik vagytok ti?* írja (682). A tévedés a zeneszoveg.hu-ról öröklődhetett, melyre Sarankó Márta hívta föl a figyelmem.

alapozott művészet válhat autentikussá, a műveltség, a tanultság, a gyakorlottság magánügy.” (400) Nem érdemes belegondolni, mit mondhatna ugyanez a befogadó az európai modernség nagyjairól, például T. S. Eliotról vagy James Joyce-ról, és az adott hagyomány ismerete nélkül lényegében értelmezhetetlen műveikről. Ami a Babits-életművet illeti, mindenesetre „[t]úl messze van ez a költészet az embertől és túl közel a kultúrához, az ember viszont csak a hozzá közelit tudja elevenésként kezelni.” (386) Az emberhez eszerint nincs közel a kultúra, vagy legalábbis ahhoz a befogadóhoz, aki a kötet főszereplője. Súlyos kijelentés – kritikus aligha fogja fölülmúlni. Magam csupán annyit mernék megállapítani: bármi is volt a szerzői szándék, a *Kik vagytok ti?* című kötet csakis a befogadói kényelmességet és korlátoltságot, a múlt leértékelésével pedig a felejtést képes népszerűsíteni.